ПРОМЕТЕЙ У ПЕКЛІ

Мені здавалося, божеству чогось не вистачало, бо не існувало тієї сили, здатної стати супроти нього.

Лукіан. Прометей на Кавказі

Що означає Прометей для людини сьогодення? Безперечно, можна сказати, що цеп бунтівник, повсталий супроти богів, — модель сучасної людини і що цей величний протест, який виник тисячі років тому в пустелях Скіфії, завершується нині в історичних конвульсіях, яких іще не знало людство. Але водночас щось підказує нам, що він, вічно гнаний, — і нині поміж нас, але ми усе ще глухі до цього самотнього голосу, який кличе нас повстати в ім'я людяності. А й справді, людина наших днів — та, що надміру страждає на цій тісній землі; вона позбавлена вогню і їжі, і свобода для неї — то розкіш, якої можна й почекати; і поки що для цієї людини йдеться тільки про те, що страждати їй доведеться ще трохи більше, а свободи та її останніх свідків залишиться ще трохи менше. Прометей так любив, людей, що дав їм одразу вогонь і свободу, ремесло і мистецтво. Сьогодні ж людству потрібне одне, і лише одне його турбує — ремесло. Його бунт проявляється в машинах, а мистецтво для нього позначене тавром рабства і є завадою. А Прометей, навпаки, не відділяв машину від мистецтва. Він вважав, що можна водночас визволити тіла і душі. Теперішня людина вірить, що спочатку треба визволити тіло, навіть якщо дух на деякий час і помре. Але дух — чи може він померти на деякий час? Насправді ж, якби Прометей повернувся на землю, то наші сучасники вчинили б так, як у давнину боги: прикували б його до скелі в ім'я тієї самої людяності, яку він найперше уособлює. І насміються тоді над переможеним ті самі ворожі голоси, що лунали в переддень Есхілової трагедії: голоси Насилля і Жорстокості. Чи, може, я схиляюся перед тяжкими часами, перед голими деревами, перед зимою нашого світу?

Але сама оця туга за світлом мене виправдовує: вона нагадує мені про інший світ — про мою справжню вітчизну. Та чи є ще люди, для яких щось означає ця туга? Того року, коли почалася війна, я збирався в плавання, хотів повторити отой шлях Улісса. В ті часи навіть не багата молода людина могла будувати грандіозні плани — перетнути море, аби побачити світло. Але я тоді вчинив так, як і всі. Я не сів на корабель. А зайняв чергу в довгій плетениці, яка топталася перед відчиненими дверима до пекла. Один по одному ми входили туди. І з першим криком безвинно вбитого двері, грюкнувши, зачинилися за нами. Ми опинилися в пеклі, вороття з якого не було. Протягом довгих шести років ми намагаємося з цим змиритися. І палкі примари щасливих островів ввижаються нам десь за обрієм нових довгих років без вогню і сонця. У цій вологій і похмурій Європі, як не згадати з трепетом співчуття і болісного розуміння вигук старого Шатобріана, звернений до Ампера, який від'їжджав до Греції: "Ви ніколи не знайдете жодного листочка оливи, жодного виноградного зерня, що його я бачив в Аттіці. Я жалкую за кожною билинйр того часу. ^іені не вистачило снаги оживити бодай кущик вересу". Отак і ми, хоч у наших жилах струмує молода кров, занурені в жахливу старість нашого століття і, бува, жалкуємо за травами всіх часів, за листком оливи, на якого вже не підемо поглянути заради нього самого, за виноградом свободи. Людина є всюди, всюди її крики, її біль та її погрози. І серед цього шарварку немає більше місця для коників-стрибунців. Історія — земля безплідна, на ній верес не росте. А все-таки сучасна людина вибрала історію, вона не могла і не мала права від неї відвернутися. Та замість того, щоб її підкорити, людина дедалі покірливіше робиться її рабом. Саме тут вона й зраджує Прометея, юнака "з думками сміливця і чутливого серцем". Саме тут вона і впадає знову у злидні, від яких хотів порятувати людство Прометей. "Вони дивились — і не бачили, слухали — і не чули, схожі на тіні із сновидінь..." Так, досить одного вечора в Провансі, мальовничого пагорба, солоного вітру, аби зрозуміти: вся робота ще попереду. Ми повинні наново приручити вогонь, знову опанувати ремесла, аби вгамувати голод тіла. Аттіка, свобода і збирання винограду, духовний поживок — це все на потім. Що нам лишається, як не волати до себе: "Їх не буде більше ніколи або вони будуть для інших" — і зробити все, щоб

хоч ті інші не були цього всього позбавлені. Ми, які так боляче це відчуваємо і в той же час намагаємось не приймати близько до серця, чи прийшли ми надто пізно, чи надто рано? І чи вистачить нам сили воскресити верес? Можна вгадати, як на це питання нашого сторіччя відповів би Прометей. А насправді він уже й відповів: "Обіцяю вам інше, краще майбутнє, о смертні, якщо вам стане кмітливості, відваги й снаги, щоб створити його власними руками". Якщо ж правда те, що спасіння у наших руках, то на питання століття я відповім ствердно, бо є люди, в яких я завжди відчуваю ту саму силу думки й просвішенну відвагу. "О справедливість, о нене моя, — волає Прометей, — ти бачиш мої страждання!" А Гермес насміхається над героєм: "Дивує мене, що ти, провидцю, не передбачив кари, до якої приречений". — "Я це знав", — відповідає бунтар. Люди, про яких я кажу, теж діти справедливості. Вони також мучаться спільним стражданням і добре усвідомлюють, звідки воно. Вони впевнені, що сліпа справедливість неможлива, що історія — незряча і, отже, треба відкинути її суд і замінити його, наскільки можливо, судом думки. І ось тут у наше сторіччя знову й вертається Прометей. Міфи не можуть жити самі по собі. Вони чекають, коли ми вдихнемо в них життя. Якщо хоч одна-єдина людина в світі відгукнеться на їхній поклик, то вони ввіллють у нас незламну міць. Ми повинні їх зберегти і зробити так, щоб їхній сон не був схожий на смерть, щоб стало можливим воскресіння. Інколи мене беруть сумніви, чи можна взагалі врятувати сучасну людину. Але ще можна врятувати її дітей, їхні тіло й дух. Можна вказати їм шлях до щастя й краси. Якщо вже ми повинні відмовитися в житті від краси, а отже, й від свободи (бо краса — це і є свобода), то міф про Прометея є одним із тих, які нагадують нам: будь-яке спотворення образу людського — тільки тимчасове і ніщо не служить людині, якщо воно не служить всьому. Якщо вона відчуває голод на хліб і на верес, і коли правда, що спершу потрібен хліб, то навчимося бодай зберігати пам'ять про верес. У найпохмурішу пору історії нащадки Прометея у нескінченній важкій праці збережуть здатність бачити землю і невтомну траву. Герой, закутий у ланцюги, ще не втратив сили, і серед божого гніву і блискавиць спокійно зберігає віру в людину. Ось чому він твердіший за скелю і терплячіший за свого орла. Ця затята впертість вища, ніж повстання супроти богів, — в цьому для нас великий смисл. І

ця прекрасна воля все зберегти в єдності, цілісності й неподільності завжди примиряла і знову буде примиряти стражденні серця людей із веснами світу.